

ДЕЛІЯ О. В.

ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ У 1919-1921 РОКАХ: ПОВСЯКДЕННИЙ АСПЕКТ

Аналізуються основні тенденції житлової політики у перші роки встановлення більшовицької влади через призму повсякденного досвіду окремих представників соціальних еліт дореволюційного українського суспільства.

У 1927 р. нарком просвіти більшовицького уряду, колишній дворянин, А. Луначарський, підводячи чергові підсумки революційних досягнень в царині конструювання нового радянського побуту, навів лєнінську сентенцію з приводу того, що політична революція - це справа кількох днів, а господарська революція, тобто перебудова майнових відносин, новий порядок розподілу благ, потребує значно більше часу [1].

Постановка проблеми. В перші місяці встановлення радянської влади більшовики, перебуваючи в умовах ресурсної обмеженості, у той же час змушені були вирішувати більш перспективні завдання радикальної перебудови соціальної структури суспільства. Разом з тим вирівнювання рівня життя "пролетарських" категорій соціуму стало можливим лише завдяки вищезгаданому новому порядку розподілу благ, зокрема через рішення соціальних питань, як-от, продовольче, житлове, і як наслідок, через низку дискримінаційних заходів по відношенню до власників.

Сучасними дослідниками виокремлено дві суперечливі тенденції у реалізації соціальних стратегій нової влади щодо майнових верств населення у постреволюційний період: з одного боку - класовий підхід та водночас - пропаганда соціальної справедливості і, як наслідок, відмова від помсти "за минуле". Очевидно, що в умовах революційних перетворень саме визначення перспективних задач суспільного розвитку й означили характер соціальної політики більшовиків на українських землях по відношенню до представників дореволюційних соціальних еліт та обумовили її дискримінаційний зміст [2].

Аналіз наукових досліджень. Сучасний суспільний розвиток актуалізував проблему дослідження радянської більшовицької політики 20-30-х років. Різні її складові стали предметом наукового пошуку цілого ряду вітчизняних і зарубіжних дослідників. Маємо низку монографічних розвідок російських науковців А. Ільюхова, М. Меєровича, Н. Лебіної, Н. Козлової, Т. Смирнової, Д. Валуєва із залученням нових для традиційної історіографії джерел: розсекречених архівних документів, споминів, дописів до радянської преси тощо.

Перші незаангажовані праці вітчизняних науковців з окресленої проблематики з'явилися на початку 90-х років. Більшовицька політика модернізації опинилась у спектрі дослідницької оптики В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького. Соціальне становище населення та боротьба з безробіттям висвітлювались у наукових студіях Н. Коцур, Л. Прилуцької.

*Делія Оксана Вікторівна - кандидат історичних наук, доцент
Полтавського університету економіки і торгівлі*

Одним із перших спеціальних досліджень з означеної тематики можна вважати монографію В. Шарпато, присвячену системі соціального забезпечення в УРСР.

Попри вагомій науковій напрацюванні у сфері дослідження соціальної політики 20-30-х років та їх беззаперечне наукове значення, більшовицька соціальна політика у перші роки встановлення радянської влади щодо представників дореволюційних соціальних еліт на українських землях подана фрагментарно та потребує спеціального вивчення.

Зважаючи на стан наукового дослідження теми, метою нашої праці є визначення основних тенденцій житлової політики у перші роки встановлення більшовицької влади через призму повсякденного досвіду окремих представників соціальних еліт дореволюційного українського суспільства. Виклад основного матеріалу. Одним із найболючіших соціальних питань, котре намагалась вирішити радянська влада, було подолання житлової кризи в містах. Проте стратегія розв'язання цього питання була подана Леніним у праці "Держава і революція", підготовленій за декілька місяців до революційних подій 1917 р. За рецептом "вождя" сумнозвісне "житлове питання" мало б вирішитись через "заняття квартир та експропріацію будинків" колишніх власників [3].

На думку сучасних дослідників, така стратегія вирішення житлової проблеми мала ще й додатковий сенс дисциплінарного впливу на особу в новоствореному суспільстві, тобто стала своєрідним та ефективним засобом управління людьми задля примусу до праці та ведення радянського способу життя. Дефіцит житла був вигідний владі. Свідоме обмеження владою усіх форм і способів отримання житла, окрім державного будівництва і державного розподілу, в недалекому майбутньому означало відмову від усіх недержавних форм власності.

На законодавчому рівні на українських землях перші спроби муніципалізації майна власників були закріплені у Постанові Тимчасового робітничо-селянського уряду у 1919 році "Про конфіскацію залишеного майна". Йшлося поки що про порожні квартири та будинки, котрі разом із начинням проголошувались власністю УСРР й бралися на облік місцевими органами міських господарств, а колишні власники оголошувались ворогами трудящих [4]. У сільській місцевості право виселення поміщиків із будинків та права на "дома, постройкі и прочее имущество ... бывшего нетрудового пользования [5]" отримали повітові земельні відділи.

Звільнені або залишені палаци аристократії дуже швидко перетворювались на будинки відпочинку для стомлених революційною діяльністю більшовицьких керманічів: "В земжилотдел. Президиум ВЦИК просит срочно выдать ордер на право занятия нижеследующих дач: в Померках: Гордиенко, Поко, бывшая Кульжинского, Барышникова для устройства в них дачи-пансиона для ответственных сотрудников ЦИК и СНК Украины нуждающихся в восстановлении здоровья... [6, арк.17]".

Масова еміграція майнових верств населення України і, як наслідок, зрозумілі бажання вивезти або приховати речі побутового вжитку, меблі, цінності змушують український радянський уряд вдатися до більш рішучих заходів. Постановою Наркомату внутрішніх справ 1919 р. "в целях пресечения злоупотреблений со стороны буржуазии, направленных к сокрытию мебели

при вывозе ее из оставляемых квартир [7]" були заборонені вивіз та будь-яке переміщення меблів і предметів домашнього вжитку без дозволу місцевих виконкомів.

За таких обставин на початку 1920 р. голова вищої житлової комісії м. Харкова Моздревич міг без особливих зусиль виконати таємне доручення Президії ЦВК та ЦК КПУ "...отвести отдельный особнячок в 4-5 комнат в нагорной части, хорошо обставленный для тов. Винниченко с семьей [8, арк. 43]".

Загалом процес муніципалізації, конфіскації чи ущільнення відбувався без особливих формальностей та цілком у дусі "революційного часу". Думки, долі, ставлення до цього процесу приватних домовласників, за незначним виключенням, загалом не бралися до уваги: "В жилотдел. ВЦИК предлагает немедленно выдать ордер на занятие дома 25 по Благовещенской улице и гимназии Голубниченко по Ярославской для общежития делегатов съезда советов. И приступит к немедленному выселению [9, арк. 4]" або "...Президиум ВЦИК приказывает срочно подыскать помещение для курсантов губстатбюро. При отсутствии свободного дома необходимо уплотнить частные квартиры по возможности в центре... [10]". Про надання взамін іншої житлової площі взагалі не йшлося.

Особливої складності набула ситуація на периферії. Тут зіткнулись інтереси місцевої влади різних рівнів. А вищевказані процеси отримали безконтрольний та хаотичний характер. Типовим в цьому сенсі був конфлікт між Конотопським повітовим воєнно-революційним комітетом та штабом 12-ї РСЧА. Обурений свавіллям військових чинів голова місцевого ревкому видав наказ, у якому зазначив, що "...замечено, что некоторые именующие себя представителями высшей военной власти позволяют себе слишком много вольностей, выражаясь, что мы, мол, давим местную власть, что декреты мы пишем и мы отменяем, требуют очистить весь дом от жильцов на том основании, здесь будет жить такой-то со своей сестрой и они должны устроиться по-семейному... Квартирный вопрос раз и навсегда разрешается комхозом и никакия громоизвергающие записки без ордера недействительны... Обращаясь к товарищам, приезжающим в город: ревком напоминает, что Конотоп не завоеванная страна, а часть рабоче-крестьянской республики. "Мы - верх" и "вы - низ" не должно быть [11, арк.94]".

Проте звинувачений у шовіністичному вираженні місцевого патріотизму, під тиском слідства, ініціатор конфлікту змушений був виправдовуватись та зупинитись у пошуках справедливості.

Зазначимо, що на початку 20-х років більшовицька влада на українських землях, відчувши значний дефіцит фахових кадрів та керуючись ленінським гаслом щодо необхідності співпраці зі "спеціалістами", дещо послабила соціальний тиск на інтелігенцію.

Певну "індульгенцію" від пролетарської держави отримали науковці, професорсько-викладацький склад та лікарі тощо.

Упродовж 1920-1921 рр. оприлюднюється низка законодавчих актів робітничо-селянського уряду УСРР: "Об улучшении быта научных работников"; "Об улучшении положения ученых специалистов и заслуженных работников литературы и искусства"; "Об обеспечении нормальных условий деятельности врачей [12]". Законодавча ініціатива

знайшла практичну реалізацію у повсякденному житті окремих представників наукової інтелігенції. Так, у 1921 р. отримали соціальну підтримку та були звільнені від ущільнення житла вчені із світовим ім'ям: Кримський А. Г., Багалій Д. І., Тутковський Т. А.

Ситуацією також змогли скористатись менш визнані науковці. У 1920 р. професор Харківського агрономічного інституту Широких І. О. "как ученая сила [13, арк. 48]" зміг уберегти свою невелику квартиру, у якій проживав з 1915 року, від конфіскації для вселення робітників взуттєвої фабрики "Корона".

Виселення лікарів могло статися лише за державних потреб та за умов надання рівноцінного житла. Окрім того, лікарям офіційно було дозволено мати кабінет та приймальню понад житлову норму.

Проте житловий перерозподіл все ж таки призвів до втрати прошарку домовласників, керуючих будинками, котрі мали особисту зацікавленість у належній експлуатації будівель, прибудинкових територій, дворів, шляхів і т.ін. Більшовицький режим, привласнивши житловий фонд, у той же час був абсолютно не в змозі його утримувати: підтримувати у належному стані будівлі, санітарний стан місць загального користування тощо. До того ж загальна відповідальність комунальної спільності нових мешканців дуже швидко перетворилась на повну безвідповідальність. А рівень загальної побутової культури більшості "пролетарів" лише погіршував ситуацію.

Частина рутинних господарських питань з утримання житлового фонду покладалась на будинкові комітети (домкоми), котрі існували в Російській імперії з 1914 р. Проте "буржуазний" склад цих інституцій, а колишні власники або керуючі будинком зазвичай входили до їх складу, абсолютно не влаштовував нову владу. До того ж значна частина будинкових комітетів дійсно у будь-який спосіб намагалась загальмувати процес житлового переселення. Так, у 1920 р. у м. Харків виникло протистояння між новоствореним Всеіздатом та домкомом будинку, що до революції належав акціонерному товариству "Саламандра". Зусиллями будинкового комітету були анульовані ордери на поселення працівників Всеіздату та повернені колишнім мешканцям. Лише втручання Президії ВЦВК, що коштувало займаних посад коменданту будинку та голові домкому, допомогло відновити "класову справедливість" [14, арк. 14].

Згодом будинкові комітети опинились зануреними у величезну організаційну надбудову, котра складалась із квартирних комісій, житлових комісій, житлових відділів при місцевих радах. Особовий склад цих структур вже не викликав ніяких сумнівів.

Зникнення соціального прошарку домовласників, відсутність у нових мешканців внутрішньої мотивації, а подекуди й соціальних навиків підтримки міського житла та території у належному стані змушують владу до запровадження "Тижнів чистоти". Прибирання "...квартир, лестниц, коридоров, уборных, а также сараев, дворов, улиц..." [15] також стало однією з форм утвердження принципу "соціальної справедливості". В Інструкції про загальну трудову повинність 1920 р. був даний вичерпний перелік осіб, котрі першочергово повинні "очищувати ... місця загального нагромадження": особи, які займаються торгівлею; духовенство усіх релігій; жиючі з нетрудового прибутку... [16].

Висновки. Житлова політика більшовицької влади на українських землях у 1919-1921 рр. щодо представників соціальних еліт дореволюційного українського суспільства мала переважно, за невеликим винятком, дискримінаційний характер. Це було обумовлено перспективними завданнями суспільного розвитку пролетарського соціуму, спрямованими на всебічну реалізацію більшовицького принципу соціальної справедливості.

У той же час у контексті реалізації житлової політики на ситуацію суттєво вплинув загальний дефіцит міського житлового фонду, покриття останнього й відбувалось за рахунок власників.

1. А.Луначарский. "О быте"/ Луначарський А.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lunacharsky.newgod.su>
2. Смирнова Т. М. Бывшие люди Советской России: стратегии выживания и пути выживания / Смирнова Т. - М.: Уроки истории, 296 с.
3. Ленин В. И. государство и революция / Владимир Ленин.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://goyallib.ru>
4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. - Киев: Т-во "Печатня С. П. Яковлева", Золотоворотская, № 11, 1919. - 580 с. : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
5. Там само.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) . - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 87. - Арк. 17
7. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. - Киев: Т-во "Печатня С. П. Яковлева", Золотоворотская, № 11, 1919. - 580 с. : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО). - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 87. - Арк. 43.
9. ЦДАВО. - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 87. - Арк. 4.
10. ЦДАВО. - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 87. - Арк. 34.
11. ЦДАВО. - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 66. - Арк. 94.
12. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1919-1920 рр. - Харьков: Правительственная типография. Конторская улица № 21-23, 1921. - 790 с: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
13. ЦДАВО. - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 87. - Арк. 48.
14. ЦДАВО. - Ф 1. - Оп.1. - Спр. 69. - Арк. 14-14зв
15. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1919-1920 рр. - Харьков: Правительственная типография. Конторская улица № 21-23, 1921. - 790 с: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
16. Там само.

Deliya O. V. HOUSING POLICY OF THE BOLSHEVIKS IN 1919-1921 YEARS: EVERYDAY ASPECT

The basic tendencies of housing policy in the early years of the Bolshevik regime establishment are analyzed in the light of everyday experience of representatives the social elite of pre-revolutionary Ukrainian society.

Делия О. В. ЖИЛИЩНАЯ ПОЛИТИКА БОЛЬШЕВИКОВ В 1919-1921 ГОДАХ: ПОВСЕДНЕВНЫЙ АСПЕКТ

Проанализированы основные тенденции жилищной политики в первые годы установления большевистской власти через призму повседневного опыта отдельных представителей социальных элит дореволюционного украинского общества.